

CODEX CUMANICUS'TA ALINTI KELİMELER

LOANWORDS IN CODEX CUMANICUS

İmanyar QULIYEV*

Özet:

Ortaçağda Türk kavimlerinin çeşitli halklarla ilişkilerinin bir yansıması ve sonucu olan alıntı sözcüklerin, özellikle Arapça, Farsça ve Moğolca unsurların araştırılması birçok açıdan önem arz etmektedir. Deşt-i Kıpçak sahasının Kıpçaklarının konuşma dilinde yazılmış olan Codex Cumanicus'taki alıntı sözcükler de bu açıdan dikkat çekmektedir. Codex Cumanicus'ta Eski ve Orta Moğolca'dan alıntı sözcükler, Arapça ve Farsça unsurlar, aynı zamanda Hristiyan dini ile ilgili terimler yer almaktadır.

Bu makalede, Codex Cumanicus'ta yer alan alıntı sözcükler incelenmiştir. Makalede alıntı sözcükler, kökenine göre (Moğolca, Arapça, Farsça ve diğer diller) tasnif edilmiştir. Alıntı sözcüklerin Kıpçak dilindeki konumu, işlenme düzeyi belirlenmeye çalışılmış, özellikle bazı Moğolca unsurların bazı Çağdaş Türk lehçelerindeki izleri üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Codex Cumanicus, Kıpçak, Alıntı Kelimeler, Arapça, Farsça, Moğolca.

Abstract:

The search of loanwords, especially the Arab, Persian and Mongolian elements, which are a reflection and a result of the relations of the Turkish peoples with the various peoples in the Middle Ages is important in many respects. Loanwords which are in Codex Cumanicus, written in the spoken language of the Kipchak citizens of the Desht-i Kipchak area, also attracts attention in this respect. In Codex Cumanicus there are loanwords from ancient and middle Mongolian tongues, Arabic and Persian elements, as well as Christian religious terms.

In this article had been studied the loanwords in Codex Cumanicus which is written monument of Kipchaks and had been grouped the loanwords by the origins: Mongolian, Arabic, Persian and other languages. The position, level of use of loanwords in Kipchak language was tried to be determined, especially was focused on the trace of some mongol elements in some contemporary Turkish languages.

Key words: Codex Cumanicus, Kipchak, Loanwords, Arabian, Persian, Mongolian.

---

* Doktora Öğrencisi, Bakü Devlet Üniversitesi Türkoloji Bölümü – Bakü/Azərbaycan
irbdu@yahoo.com

GİRİŞ

“*Belli ki, her bir dilin söz varlığı toplumun tarihi gelişme sürecinin tüm yönlerini içermektedir*” (Cəfərov, 2007, s. 40). Dil ve dilin taşıyıcısı olan halk, sürekli tarihî gelişim sürecinden geçer. Dilin taşıyıcıları çeşitli dönemlerde çeşitli halklarla siyasi, kültürel ve ekonomik ilişkiler kurmaktadır. Bu ilişkiler, halkın hayatında belli izler bıraktığı gibi, diline de yansır. Alıntı kelimeler işte halkların çeşitli ilişkilerinin bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır.

Her bir dilin kelime hazinesinin oluşmasında, zenginleşmesinde alıntı kelime ve terimlerin özel rolü vardır. Bu, tüm diller için geçerlidir. Yeryüzünde sadece kendi halis kelimelerinden oluşan bir dil yoktur.

Türk dillerinin kelime hazinesine baktığımızda; yayılma sahasına, komşuluk bağlarına ve siyasal, ekonomik ilişkilerine bağlı olarak Batı’da Yunan dilinden, Doğu’da Çin ve Moğol dillerine varıncaya kadar birçok dillerden kelimeler aldığımızı görüyoruz. Birinci binyılda Doğu Avrupa yönünde göç eden, XI. yüzyılda Karadeniz’in kuzeyini ve Doğu Avrupa’yı Deşt-i Kıpçak hâline getiren Kıpçaklar da dillerin etkileşimi olayından uzak kalamamıştır. Kıpçakların bize ulaşan eski Latin Alfabesi ile yazılmış (XIII. yüzyılın sonu XIV. yüzyılın başları) değerli eseri Codex Cumanicus’taki (CC) alıntı kelimeler, köken çeşitliliği itibariyle dikkat çekmektedir. O beldenin etnik farklılığı, özellikle çeşitli dönemlere dayanan Kıpçak-Moğol ilişkileri, Doğu-Batı arasındaki ana ticaret yollarından birinin üzerinde bulunması, İslam ve Hristiyan halklarla temas hâlinde olması ve CC’un yabancı tüccarlar ve Hristiyan misyonerler tarafından tertip edilmesi, bu çeşitliliğin önemli nedenlerindedir. Öyle ki, Arapların Türk yurtlarına gelişi ile ilgili İslam dinine has birçok terimler Türk dillerine geçtiği gibi, Avrupalı misyonerlerin Kıpçaklarla ticari ilişkilerinin ve İncil’den Kıpçakça’ya metin çevirilerinin bir sonucu olarak Latince kelimeler, özellikle Hristiyan dinine ait özgün kelimeler ve terimler de Kıpçak diline geçmiştir veya en azından CC’un söz varlığına yansımıştır.

Yabancı dillerden kelime alınmasında ikidillilik ortamının da etkisi vardır. Bunu özellikle de Moğol ve Farsça açısından görmek mümkündür. İkidilli ortam, süresine ve kalitesine bağlı olarak dillerin birbirilerine etki ederek birbirilerinin kelime hazinesinde belirli değişikliklere neden olur.

CC’un söz varlığından da görüldüğü gibi, alıntı kelimeler, Kıpçak hayatının neredeyse tüm alanlarını kapsamaktadır. Ancak şüphesiz “*şehirde yaşayan Kıpçakların kelime hazinesi göçebe hayat süren Kıpçakların kelime hazinesinden daha zengindir*” (Golden, 1992, s. 48).

CC, Mısır’daki Memlük döneminde yazılmış Kıpçak dilindeki diğer çalışmalar gibi yazılı dili değil, “*o zamanki Kıpçak’ların konuşma dilini, ağızlarını yansıtır*” (Ercilasun, 2004, s. 386). Bu açıdan Ortaçağda hükümdar

saraylarında baskın olan Arapça, Farsça, Moğolca (İlhanlılar, Altın Orda) unsurların Kıpçak konuşma dilindeki doğal izlerini CC örneğinde araştırmak önemlidir.

Bu makalede, Kıpçak (genelde Türk) ile Moğol dil ilişkilerinin eskiliğini dikkate alarak CC'taki Moğol kökenli kelimeleri öncelikle veriyoruz. Kıpçaklar İrtiş'ten Macaristan'a, Bizans'a, Mısır'a kadar geniş alanlara yayılmış, her beldenin tarihinde derin ve özgün izler bırakmıştır. Bu açıdan kullanılan "Kıpçak dili" terimiyle kastedilen, Kıpçakların hepsinin dili değil, sadece Karadeniz'in kuzey bölgelerinde yaşayan Kıpçakların dilidir.

1. MOĞOLCA ALINTI KELİMELER

CC'ta Moğol dilinden ödünç alınmış birtakım isimler, akrabalık ilişkilerini bildiren kelimeler, hatta eylemlerle karşılaşmaktadır. Bu kelimelerin Türk dillerine, dolayısıyla Kıpçak diline geçmesi, hem Moğol egemenliği (Moğol istilaları ve Altın Orda devleti dönemleri) ile hem de daha eskilere uzanan dil ilişkileri ile ilgilidir. CC'taki Moğolca alıntılar, Nicholas Poppe tarafından kapsamlı olarak araştırılmıştır. Poppe'nin (Poppe, 1962, s. 331-345), Geza Kuun'un (Kuun, 1981), Vladimir Drimba'nın (Drimba, 2000), Recep Toparlı'nın (Toparlı vd., 2007), Mustafa Argunşah ve Galip Güner'in (CC 2015) araştırmalarına dayanarak CC'ta işlenen Moğolca'dan alıntıları veriyoruz:

abra- "korumak", *abradum*, "korudum" (10 v); *abaga* "amca" (49 r); *egeçi* "hala" (49r); *kenete* "aniden" (82 v); *maxta-* "övmek", "methetmek" (82 v); *kaburga* "kaburga" (48 v), *silevsün* "vaşak" < Mo. *siligüsün* (43 r); *bagatur* "kahraman, yiğit" (49 v); *saar* "şüphe", *saarga tüş-* "kuşku duymak", "kuşkulanmak" (76 r); *saarla-* "utanmak" < Mo. *sagar* (82 v); *saarlap* "korkak", "çekingen" < Mo. *saar* (30 v); *sandıra-* "paniğe kapılmak", "kızmak" (82 r.); *emegen* "yaşlı kadın", "karı" (82 r); *magat* "şüphesiz", "mutlaka"; *Yesusuğa magat yeter* "İsasına mutlaka kavuşur" (71 r); *moxdak* "akılsız", "aptal" < Mo. *mohudaq* (82 v); *oba* "tepe" (60 v); *kaban* "vahşi domuz, erkek vahşi domuz" < Mo. *habang* (66 r); *nokta* "yular" (51 v); *serevün* "serin, soğuk" < Mo. *serigün* (58R); *karangi / karaŋgu* "karanlık" (37 r, 59 v).

Bilev "bıçak keskinleştirmek için kullanılan taş, bileği taşı" (44 r). Bu kelime Çağdaş Azerbaycan Türkçesinde de kullanılmaktadır. Türkiye Türkçesinin Denizli, Balıkesir, Kütahya, Erzincan, Gaziantep ve Edirne illerinin bazı ağızlarında "bile" şeklinde aynı anlamda kullanılmaktadır (DS).

Çeber "güzel", "sevimli", "maharetli", "becerikli" (82 r). Bu kelime İstanbul'un Kadırga beldesinin ağzında "becerikli", "maharetli" anlamlarında korunmuştur (DS).

Elpek / elbek “zengin” (81 r; 18 v). Bu kelime, Azerbaycan Türkçesinde elbey, elbeylik şeklinde “el başkanı”, “el büyüğü” gibi anlamlara gelmektedir.

Olca “askeri ganimet”, “savaş esiri” (74 r). *Olca* kelimesi Türkiye'nin Trabzon ilinin Çemişkezek ağzında aynı anlamda kullanılmaktadır (DS).

Nöger “dost”, “arkadaş”, “ortak” < Mo. *nöker* (49 r). *Nöger* kelimesi anlam değişikliğine uğrayarak ilk anlamını Türkiye ve Azerbaycan Türkçelerinde neredeyse kaybetmiş, fakat “hizmetçi” anlamında kendisinin muhafaza etmiştir. Türkiye Türkçesinde, Azerbaycan ve Kazak (KTS, 1984, s. 213) dillerinde “hizmetçi” anlamında kullanılmaktadır. Türkiye Türkçesinde “ortak” anlamını sadece *kuma* (Aynı erkekle evli olan kadınların birbirine göre adı, ortak) kelimesinin eş anlamlısı olarak Aydın, Urfa, Gaziantep, Kahramanmaraş, Adana beldelerinin bazı ağızlarında korumuştur (DS). Ayrıca Karaçay-Malkar dilinde ortak anlamını *koş nöger* ibaresi ile ifade etmektedir. Yani “hayvancılıkla uğraşmak için ortak olan kişi” (KMTS, 2000, s. 306-307). Kırgız dilinde “dost”, “eş” anlamında *jökör* biçiminde varlığını sürdürmektedir. Karaçay-Malkar dilinde bu anlamda kullanılmakla birlikte, bir kelime eklenerek de kullanılmaktadır: *nöger* “dost”, “arkadaş”, *küyöv nöger* “sağdıç”, *nögerleş-* “arkadaş olmak” (KMTS, 2000, s. 306-307).

Tepsi “fincan”, “tabak”, “bardak” vb. şeyleri taşımaya yarayan, derinliği olmayan, türlü büyüklükte düz kap” (53r). CC'ta işlenen tepsi sözü Moğolca'da da vardır: *tebsi* “büyük dikdörtgen ahşap tabla” (ME, 1962, s. 780). Poppe, bu kelimenin Çince'den geçtiğini belirtir: < *tieh-tzu*, < *dep tsi* (1962, s. 334). Günümüzde bu kelime Dağıstan Cumhuriyeti'nin Derbent ağzında *tepsi* şeklinde “bayramlarda komşu ve yakınlarla götürmek için üzerine çeşitli tatlı koyulan düz kap, tepsi” anlamında kullanılmaktadır (ADDL, 2007, s. 492). Ayrıca Türkiye Türkçesinde aynı anlamlarda kullanılmaktadır (BTS).

Saxav “peltek”, “keke” < Mo. *sahagu* (82 r). Bu kelimeye Moğolca-İngilizce Sözlük'te rastlamadık. Moğolca'da “kekeme”, “peltek” anlamında *tataquli* (ME, 1960, s. 787) sözcüğü vardır. *Saxav* kelimesi Kırgızcada *sakoo*, Özbek ve Kazak dillerinde *sakav* şeklinde aynı anlamda bugün de kullanılmaktadır (TLS).

Kada(mak) “çivilemek” < Mo. hada. *Xaçka temir mız kadadı* “Haça demir mih vurdu” (74 r); *xadak* (63 v). Azerbaycan Türkçesinin ağızlarında (Şirvan, Kürdemir, Sabirabad, Salyan, Celilabad) *gadax*, *gadağ*, *gadağlamağ* şekillerinde aynı anlamda kullanılmaktadır (ADDL, 2007, s. 273). Kıpçakçanın halefi sayılan Tatar ve Başkurt dillerinde *kazak* biçiminde bugün de yaşamaktadır (TLS). Türkiye Türkçesinin bazı ağızlarında da mevcuttur (DS).

Karangu / karangu kelimesinin kökeni ile ilgili fikirler farklılık arz etmektedir. Hülya Uzuntaş, kelimenin Moğolca'dan Türkçe'ye geçtiğini

belirtir (Uzuntaş 2015, s. 179). Bu konuda araştırmacıların görüşlerini inceleyen Uzuntaş'a göre, *-ŋgu*, *~ -ŋku* eki Türkçe kelimelerden sadece bu sözcükte bulunur. Ancak aksine, bu ek Moğolca'da yaygındır. Eğer Türkçenin kendi kelimesi olsaydı, *-ŋgu*, *~ -ŋku* eki diğer kelimelerde de kullanılırdı. Sonuç olarak Uzuntaş'a göre, eski Uygur dilinde, Divanü Lugati't-Türk Sözlüğü'nde, Çağatay ve Kuman-Kıpçak dillerinde kullanılan *karanġu* sözü Moğolca'dan alıntıdır (2015, s. 181).

Terme “çadır”, “alaçık” (69 v). Peter Golden bu kelimenin kökeninin sorunlu olduğunu bildirmektedir (Golden, 1992, s. 49). CC'un ilk araştırmacısı Geza Kuun, bu sözü “çadır” anlamında çevirmiştir (Kuun, 1981, s. 189). Grönbech (Grönbech, 1992, s. 186) ve Recep Toparlı (Toparlı vd. 2007, s. 271) sözlüklerinde “kutsallık” anlamında çevirmişlerdir. Drimba bu sözü “çadır” şeklinde çevirmiş ve Rusça'dan geçtiğini aktarmıştır. (Drimba, 2000, s. 272) Mustafa Argunşah ve Galip Güner “tapınak”, “kilise”, “kutsal yer” anlamında çevirmiştir (CC, 2015, s. 838): *Ave kimniŋ termesinde yalnız konuptur Misixa* “Merhaba, kimin mabedinde yalnız konmuştur Mesih” (69 v). Clausen'in sözlüğünde “ağaç dalından yapılmış kulübe”, “çadır” anlamında sadece *alaçık* kelimesi belirtilmektedir (Clausen, 1972, s. 129).

Moğolca-İngilizce sözlükte *terme* sözcüğüne “ince yün dokuma”, “çadırın ahşap iskeleti”, *altan terme* “altın renkli çadır” gibi açıklama ve örnekler verilmektedir (ME, 1960, s. 818). Başkurt dilinde *tirme* şeklinde mevcuttur ve “çadır” anlamını taşımaktadır (TLS). Tatar dilinde de *tirme* sözü “göçebe çadırı” anlamında kullanılmaktadır (TTS, 1997, s. 316).

Tirme sözcüğüne Azerbaycan Dilinin İzahlı Sözlüğü'nde (ADİL, 2006, s. 345) “Doğu'da: yün veya ipekten dokunma desenli değerli kaşmir; *tirmeşal*” açıklaması verilmiştir ki bu anlam da *terme* / *tirme* kelimesinin Moğolca'daki birinci anlamı ile uyum göstermektedir.

Dedem Korkut Kitabı'nda, Divanü Lugati't-Türk'te, İbn Mühenna Lugati'nda “çadır” anlamında *alaçu* kelimesi mevcuttur, *terme* sözü ise yoktur. CC'ta “kulübe”, “ev” (40 r) anlamında *alaçuk* kelimesi de kullanılmaktadır. Toparlı'nın sözlüğünde *terme* kelimesinin önündeki kayıttan anlaşılıyor ki, bu söz CC dışında, Kıpçakça eserlerde kullanılmamaktadır. *Terme* sözü Çağdaş Macar dilinde de “salon” anlamında kullanılmaktadır. Rusça *tyurma* “cezaevi” kelimesi anlam ve şekilce bu söze yakındır. Belki de, bu yüzden Drimba, Rusçadan geçtiğini ileri sürmektedir. Oysaki Rus dilinin etimolojik sözlüğünde bu kelimenin Türk kökenli olduğu açıklaması verilmektedir (RDES).

Altay Dillerinin Etimolojik Sözlüğü'nde *bastirma* “çatı katı” kelimesinin etimolojik açıklamasında *terme* sözünden bahsedilmektedir. Sözlüğün yazarları *bastirma* sözcüğünü *bas* + *terme* şeklinde ayırmakta ve

terme kelimesinin *çatı* anlamına geldiğini belirtmektedir (ADES, 2001, s. 347). Fakat bu sözün köken ve ekleri açıktır, yani: *bas-tir-ma*.

CC'un faksimilesinde "termesi(n)de" kelimesinin üstünde Latince "tabernaculum" notu var. Bu Latince kelime iki anlam taşır: 1. "Jewish Tabernacle", yani "Yahudi tapınağı"; 2. "Çadır". Demek ki, bu kelime genel anlamda "tapınak", özel anlamda "Yahudi tapınağı" şeklinde tercüme edilebilir. Olayların Filistin topraklarında, İsrailoğulları'nın mabetlerinde cereyan ettiğini dikkate aldığımızda "Yahudi tapınağı" şeklinde çevirmek daha uygun olmaktadır.

Terme sözünün Türk-Moğol ilişkilerinin ikinci aşamasında, yani tamamen Kıpçak-Moğol ilişkileri zamanı (Moğol seferleri ve Altın Orda döneminde) Kıpçak diline geçtiğini ve daha çok Deşt-i Kıpçak sahasında yaygın olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü *saxav*, *karangu*, *kadax* gibi eski dönemlerde, yani Kıpçak ve Oğuzların birbirinden ayrılmasından öncesine dayanan dil ilişkileri zamanı Moğolcadan Türk kabile dillerine geçen kelimeler, Oğuz ve Kıpçak grubu Türk dillerinde, bu dillerin ağızlarında belirli düzey ve şekillerde korunmaktadır. Kıpçakların Batı'ya göçünden ve belli alanlara yerleşmesinden sonra geçen kelimeler, söz konusu Türk dillerine geçmemiş, geçse de, uzun süre yaşamamıştır. Ancak bugün Kıpçakların varisleri sayılan Başkurt ve Tatar dillerinde korunmuştur.

Moğolcadan geçen kelimelerin CC'ta kullanılma düzeyine baktığımızda, bu kelimelerin çeşitli dönemlerdeki Türk-Moğol ilişkilerinin ürünü olduğunu görmekteyiz. Türk araştırmacı Orhan Nedim Tuna'ya göre, Moğol kökenli sözler, Türk dillerine çeşitli dönemlerde geçmiştir. Örneğin, *karangu* sözü Eski Moğol dilinden, *seriün*, *nohda*, *kaburga*, *makta* gibi kelimeler ise Orta Moğol dilinden geçmiştir (Tuna 1972, s. 246). Ancak bu kelimeler Arapça ve Farsçadan Kıpçak diline geçen sözler gibi yabancı etkisi bırakmıyor, tam tersine Türkçenin öz kelimelerini anımsatmakta, asıl Türk sözlerinden ayrılmamaktadır. Bunu Moğol istilaları zamanı gerçekleşen dil ve kültür ilişkileri, eski Türk-Moğol ilişkileri, Moğolların zamanla Türkleşmesi, ayrıca Türk ve Moğol dillerinin yapıcı yakınlığı ile açıklayabiliriz.

2. ARAPÇA ALINTI KELİMELER

Arapçadan alıntı kelimeler CC örneğinde Kıpçak hayatının neredeyse tüm alanlarında görülür. Bu, "*Müslüman kavimlerin Kırım ve Deşt-i Kıpçak topraklarında yaşayan Kıpçaklara siyasi, ekonomik, kültürel ve dini etkisinin bir sonucudur*" (Golden, 1992, s. 49).

Arapça alıntı kelimelerin çoğu Kıpçakçaya Farsça aracılığıyla geçmiştir. Bunu öncelikle Kıpçak sütununda verilen Arapça alıntılarının Farsça sütundaki karşılığı ile aynı olmasından anlayabiliriz. Ayrıca bu sözlerin birçoğu eski Kıpçak yurtlarında bugün yaşayan Tatarların dilinde zamanla sabitlemiştir.

Arapça alıntılardan bir kısmına şunlardır: *bolor* “billur” (47 r); *akıl* “akıl” (25 r); *akıllı* “uslu” (49 r); *akmak* “aptal” (49v); *alam* “âlem, cihan”, (50v); *amanat* “emanet”, *amanat ber(mek)* “emanet vermek” (24 v); *sadaka* “sadaka” (35 v); *xamur* “hamur” (44v); *xasa* “özellikle” (32r); *xökümçü* “hakim”, “hüküm veren” (44v); *kalam* “kalem”, “kamuş kalem” (40 v); *ketan-i xam* “işlenmemiş keten” (47v); *rebe* “faiz, riba” (38 r); *hekim* “doktor, tabip” (63r); *safar ay* “sefer ayı” (36v); *salam* “selam” (26 v); *saraf* “sarraf” (39 v); *seriat* “gazı, İslam şeriati ile hükmeden” (45 v); *helal* “helal”, “meşru” (66 v); *azam* “insan, adam” (31 v); *bakam* “odunundan kırmızı boya çıkarılan bir ağaç”, “kan ağacı” (41r).

Duvat “mürekkebe batırılıp yazan kalem veya kalemin konulduğu kap” (40 v); Lat. karş. *kalamar*. Arapçada (*dawat*) “mürekkep şişesi” anlamına gelen bu kelime, Aramice ve İbranicede *diwota / diwoit* şeklinde “mürekkep” anlamında kullanılmıştır, İbraniceye Eski Mısır dilinden geçmiştir (ET). Latin dili sözlüğünde *kalamar* kelimesi için “for holding pens” (“kalem geçirmek için”) ve “pertaining to a writing reed” (“kamuş kaleme ait”) (LS) açıklamaları verilmiştir

Görüldüğü gibi Arapça, Kıpçakçaya Oğuz dil grubunu (örneğin, Osmanlı Türkçesi, Azerbaycan Türkçesi) etkilediği kadar etki etmemiştir. CC’ta izafet terkipleri de oldukça azdır. Bunu Karluk ve Oğuz grubu Türk dillerine göre Kıpçakların yazılı dilinin ve yazı geleneğinin zayıf olması, ayrıca CC’un konuşma dilinin örneği olması ile açıklamak mümkündür.

3. FARŞÇA ALINTI KELİMELER

CC’ta Farsça kökenli bir hayli kelime vardır. Bu kelimelerin çoğu Çağdaş Türk dillerinde belli ses ve anlam değişiklikleri ile sabitleşmiştir. Bunların bazıları şunlardır:

bazargan “tüccar” (46 r); *beh* “ayva” (53 r); *birinç* “pirinç” (46 v); *paygamber* “peygamber” (63 v, 35 v); *pil* “fil” (54 v); *piroza* “firuze taşı” (47 r); *peşe* “meslek”, “sanat” (45 v); *peşman* “pişman”; *yazuxtan peşman bol* “günahtan pişman olmak” (21 v; 35 v); *palang* “leopar” (43 r); *ispanak* “ispanak” (53 v); *anuz* “hala” (30 r); *armut* “armut” (53 r); *aşık* “aşık” (49 v); *avaz* “avaz”, “ses” (36 v); *azat* “özgür” (4 v); *akşam* “akşam” (36 r); *al* “al”, “kırmızı” (47 r); *badem* “badem” (53 v); *badbakt* “mutsuz” (49 v); *bakça* “bahçe” (40 r); *balaban* “yırtıcı kuş ismi” (55 r); *çift* “çift” (37 r); *daru* “ilaç” (41 v); *şaftalu* “şeftali” (53v); *katife* “kadife” (46v); *çigar band* “akciğer”, “kalp ve ciğerler” (48 r); *cehan* “cihan” (39 r); taftar “defter”, “yazı levhası” vb.

Türk dilinin etimolojik sözlüğünde *defter* kelimesi iki anlamda verilmiştir: “1. Tabaklanmış deri, 2. Yazı tableti olarak kullanılan kesilip perdahlanmış deri tabakası. Bu söz eski Türk diline Arami veya Orta

Farsçadan geçmiştir. Arapçaya Aramiceden, Aramiceye de Eski Yunancadan geçmiştir (ET). Kıpçak diline de büyük ihtimalle Farsçadan gelmiştir.

Piala “kadeh”, “kase”, Far. karş. *kuda* (kuze) (52 v). İlginçtir ki *kase* kelimesi Farsca kökenli olsa da, Farsça sütunda bu sözün karşılığında *kase* değil, diğer Farsça kelime *kuze* verilmiştir. CC’ta *bardak* “bardak” (52 v) kelimesinin Farsça karşılığı da *kuze* olarak geçmiştir. Diğer örnekler: *çırak* “mum, kandil”, Far. karş. *mom pi muma* (40 r. 52 v); *abuşka / abışka* “ihtiyar, yaşlı”, Far. karş. *pir* (38 v / 65v). Bu; söz konusu kelimelerin daha önce, ya da başka diller aracılığıyla, yahut Farsçanın herhangi bir ağzından geçmesi ile ilgilidir, ya da CC’un yazarı kelimeleri karıştırmıştır.

Bazı Arapça ve Farsça alıntılara Türkçe ek ve eylemlerinin ilave edilmesi bu sözlerin Kıpçak diline gelişinin yeni olduğunu ve dilde hâlâ oturmadığını göstermektedir. Selda Karaşlar, CC’ta işlenen *hormatla*- “saygı göstermek”; *mülklre*- “miras elde etmek”, *nakşla*- “naksetmek”, *mohorla*- “mühürlenmek”, *amanet ber*- “emanet vermek”, *yıxrar ber*- “itiraf etmek”, “açıkça söylemek”, *harç et*- “harcamak”, *tamam et*- “tamamlamak” gibi Arapça unsurlara, *xorla*- “hor bakmak”, *hovalan*- “övünmek”, *bünyat et*- “kurmak” gibi Farsça alıntılara Türkçe ek artırılarak veya eylem ilave edilerek yapılan kelimelerin o dönemin diğer Kıpçak eserlerinde olmadığını belirtmektedir (Karaşlar, 2011, s. 355-363).

4. YUNANCA VE LATİNCE UNSURLAR

4.1. Yunanca unsurlar: *Pap* (61 r; 63 r), *bapas* (35 v), *papas* (62 v), *papaz* (71 v) “Hristiyan din adamı”, “papaz”, “rahip”. *Barunuz, kör(ün)üngüz papaslarga* “Varın, görünün papazlara “ (62 v). *Pistak* “fıstık” (53 v); *fanar* “fener” (46 r); *İsi fanarlar bile ... anı izdediler baxçada* “yanan fenerlerle ... onu bahçede aradılar”. (63v) *K(i)lisa* “kilise” < Yun. *ekklisia*; *ötmekley kökten yavd(ı)ra / klisiasını toyd(u)ra* “ekmek gibi gökten yağdıra / kilisesini doyura” (72 v); *miron* “kutsal vücut yağı”, “Mesih yağı” < Yun. *myron* (62 v; 71 r); *liman* “liman” (20 v); *laxan* “lahana” < Yun. *laxano* (54 r); *marul* “marul” < Yun. *maruli* (53v); *mañdanus* “maydanoz” (53 v). Aslı Yunanca *makedonisi* sözündendir ve “Makedonya otu” anlamını taşır. Türkiye Türkçesinde *maydanoz* biçiminde kullanılmaktadır.

4.2. Latince unsurlar: *Profet* “peygamber”, *Profet aytqañça* “peygamberin dediği gibi” (76 r); *Psalmos* “Mezmurlar (Allah’a övgüler) kitabı” (69 r); *timeam* “duman”, “buhur”, “dini törenler sırasında yakılan kokulu katran” < Lat. *thymiama*: ... *teyişdilär altun, miron, timeam* “altın, miron, buhur hediye ettiler” (62 v) vb.

5. İBRANİCE, ARAMİCE VE DİĞER DİLLERDEN ALINTILAR

5.1. İbranice: Misixa “Mesih”, “İsa peygamber” (69 v); İsrabel “Yakup peygamber” (71 v); şabat “Yahudilerin dinlenme günü”, “cumartesi” < İbr. şabbat (36 v) vb.

5.2. Aramice: duvat “kalem” veya “kalem kabı” (40 v); taftar “yazı malzemesi” (52 v) vb.

5.3. Rusça: izba “oda”, Far. karş. xucra (hücre) (50 v); ovus “çavdar” < Rus. oves (55 v); peç “fırın” (44 v); salam “saman” < Rus. soloma. (52 r); samala “zift”, “katrandan elde edilen katı madde” < Rus. smola (42 r).

5.4. Soğdca: tamu (72 v), tamux (81v) “Cehennem”; tamu kabakını buzup “Cehennem kapılarını kırıp” (72 v); uçmak “Cennet”, Far. karş. behişt (35 v).

6. DİNİ İÇERİKLİ ALINTI KELİMELER

CC’un, özellikle Alman bölümündeki dinî içerikli metinlerde Hristianlığa ait birçok kelime kullanılmıştır. Ancak bu kelimelerin CC’ta yazılması, hepsinin o dönemin Kıpçak dilinde kullanıldığı anlamına gelmemelidir.

Bazı dinî terimler, Kıpçakların eski inancını, Kıpçak mirasını, hayata bakış açısını ve diğer dinlerle ilişkisini yansıtmaktadır. Öyle ki, Hristiyan dini metinlerinin çevirisinde özgün kelimeler (örneğin, dinî terimler, özel isimler) dışında, Arapça veya Farsça kelimelerle birlikte, Kıpçakçanın kendi dil malzemeleri de kullanılmıştır. Hatta tercüme sırasında birçok Kıpçakça kelimelere dinî anlam yüklendiğini, yahut bazı kelimelerin dinî anlamlar da taşıyabildiğini görmekteyiz. Örneğin *arı* “temiz”, “saf” (69 v); *arı* “kutsal”, “muhterem”; *Arı Mariam katung* “Kutsal Meryem hatun” (69 r); *Arı Tın* “kutsal ruh” (70 r); *üçlük* (59 r), *üçöv* (73 r), *üç teğdeş* “teslis”, *Arı Tina söviünç bolsun / ten tabux üç tengdeşe teysin* “Kutsal Ruha sevinç olsun / Saygı, hurmet Teslise ulaşsın” (76 r); *dürüst Teğri* “gerçek Tanrı” (66 r); *arı alqışlı* “kutsal”, “aziz” (35 v) vb.

CC’ta Hristiyanlığa ait birçok özgün ifadeler, özel isimler aslına uygun verilmiştir. Örneğin: *Apostol klisea* “Apostolik Kilisesi” (74 v); *miron* “kutsal vücut yağı, Mesih yağı” (62 v; 71 r); *amen* “amin” (63 v); *altar* “Hristiyan mabetlerinde kurban kesilen, dini törenler gerçekleştirilen taş masa” (70 r); *apostol* “havari” (71 v); *Aaron* “Musa peygamberin erkek kardeşi Harun” (71 v); *Annas* “İsa peygamberi yargılayan hakimlerden biri, Hanna” (63 v); *Gabriel* “Cibril” (76r); *Hristoz* “İsa peygamber” (75r); *Pater Noster* “Göklerde olan Babamız” (61 r); *manna* “kudret helvası”: *mannasın kimge asrattu* “kudret helvasını kime emanet etti?” (72 v) “Manna” kelimesi Tevrat ve Kuran’da sırasıyla *manna / menne* biçiminde ve aynı anlamda yer almaktadır.

CC'ta *şaytan* “şeytan” (71 r); *oruç* “oruç” (63 r); *kurban bayram ay* “Zilhicce ayı” (36 r); *frişte* “melek” (65 v); *aşur ay* “Muharrem ayı” (36 v) gibi dinî içerikli Arapça ve Farsça sözler de kullanılmıştır.

7. SONUÇ

Sonuç olarak, CC'ta çeşitli dillerden geçen çok miktarda yabancı kelime kullanıldığını görmekteyiz. Eski Türkçede kelime başında bulunmayan ünsüzlerle başlayan kelimelerin hepsinin yabancı kökenli olduğunu gözlemliyoruz. Zira, CC'un İtalyan bölümünde (yaprak 1-55) *f, h, x, l, p, r* ünsüzleri ile başlayan kelimelerin hepsi, *m* ve *ş* ünsüzleri ile başlayan kelimelerin büyük bir kısmı; Alman bölümünde (yaprak 56-82) *c, f, r, v, z* ünsüzleri ile başlayan kelimelerin hepsi, *h, x, m, p, ş, g* ünsüzleri ile başlayan kelimelerin büyük kısmı genel olarak Arapça, Farsça ve Moğolca'dan alıntılardır.

CC'un alıntı kelimelerinin genel durumuna gelince, çoğunlukla Farsça, Arapça ve Moğolca kökenli oldukları görülmektedir. Golden'e göre, “*bu kelimelerin çoğu daha önceki dönemlerde Hintçe ve Yunanca'da Arapça ve Farsça'ya geçmiştir*” (Golden, 1992, s. 49). Alıntılarının kökeni Kıpçakların daha eski dönemlerden itibaren Moğolca, Farsça ve Arapçadan söz almasından, Moğollarla daha çok siyasi-askeri, Farslarla kültürel ve ticari ilişkilerde bulunmasından ileri gelmektedir. Arapça kelimelerin büyük bir kısmı da Kıpçakçaya doğrudan değil, Farsça aracılığıyla geçmiştir. Diğer Türk yazılı yapıtlarının çoğundan farklı olarak CC'ta Hristiyan dini ile ilgili Yunanca, Latince, İbranice kökenli kelimelerle, ayrıca özgün terimlerle karşılaşılmaktadır.

Tüm bunlar Kıpçak dilinin söz varlığı ile birlikte, Kıpçakların kültürel, ticari, sosyal ve inanç hayatının da ne kadar zengin olduğunu göz önüne sermektedir.

KISALTMALAR

r	: CC yapraklarının ön bölümü
v	: CC yapraklarının arka bölümü
Ar.	: Arapça
Far.	: Farsça
İbr.	: İbranice
Lat.	: Latince
Mo.	: Moğolca
Rus.	: Rusça
Yun.	: Yunanca
karş.	: Karşılığı

KAYNAKLAR

- (CC) Argunşah M. ve Güner, G. (2015). *Codex Cumanicus*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- (ADDL) *Azərbaycan dilinin dialektoloji lüğəti*. Bakı: Şərqi-Qərbi nəşriyyatı.
- (ADİL) *Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti, IV c.* Bakı: Şərqi-Qərbi nəşriyyatı.
- Bile* kelimesi. 17 Mart 2017, http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_ttas&view=ttas&kategori1=acikla2&kod=29050
- (BTS) *Büyük Türkçe Sözlük*. 08 Şubat 2017, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&view=bts
- Cəfərov, S. (2007). *Müasir Azərbaycan dili (leksika)*. Bakı: Şərqi-Qərbi nəşriyyatı.
- Clauson, G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*. Oxford: Clarendon Press.
- Çeber* kelimesi. 15 Şubat 2017, http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_ttas&view=ttas
- Divit* kelimesi 11 Mart 2017, <http://www.etimolojiturkce.com/kelime/divit>
- Drimba, V. (2000), “*Codex Comanicus*” *Edition diplomatique avec facsimiles*”. Bucarest: Editura Enciclopedica.
- Ercilasun, Ahmet B. (2004), *Başlangıçdan Yirminci Yüzyıla Türk Tarihi*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- (TTS) Ganiyev, Fuat vd. (1997). *Tatarca Türkçe Sözlük*. Kazan-Moskva: İnsan Yayınevi.
- Golden, P. (1992), “*Codex Cumanicus*”, *Central Asian Monuments*, edited by H. B. Paksoy, İstanbul: ISIS Press, 1992, 29-51. 10 Ocak 2017, https://www.academia.edu/509107/Central_Asian_Monuments
- Grönbech, K. (1992) *Kuman Lehçesi Sözlüğü*. (K. Aytaç, Çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Kadak* kelimesi. 10 Ocak 2017, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_lehciler&arama=lehciler&guid=TDK.LHC.58b592e6042604.14692305;05 Şubat 2017, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_ttas&view=ttas&kategori1=derlay&kelime1=kadak
- Karaşlar, S. M. (2011). *Codex Cumanicus`ta Arapça Farsça Eylemler*. *Uluslararası Hakemli Akademik Sosyal Bilimler Dergisi*, 355-363.
- (KTS) *Kazak Türkçesi Sözlüğü*.(1984). İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Yayını 8.
- Kuun, G. (1981). *Codex Cumanicus*. Budapest: Budapest Oriental Reprints.
- (LS) *Latin Dilinin Sözlüğü*. 20 Mart 2017, <http://www.latindictionary.net/definition/7422/calamarius-calamaria-calamarium>
- (ME) Lessing, F. D. (1960). *Mongolian-English Dictionary*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press.
- Nöker* kelimesi. 25 Şubat 2017, http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_ttas&view=ttas&kategori1=acikla2&kod=154440
- Olca* kelimesi. 05 Şubat 2017, http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_ttas&view=ttas&kategori1=acikla2&kod=155730

- Poppe, N. (1962), Die mongolischen Lehnwörter in Komanischen. *Németh Armağanı* içinde (331-345). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- (RDES) *Rus Dilinin Etimolojik Sözlüğü*. 07 Mart 2018, <http://www.classes.ru/all-russian/russian-dictionary-Vasmer-term-14080.htm>
- Sahav* kelimesi. 08 Ocak 2017, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_lehciler&arama=lehciler&guid=TDK.LHC.58b400b5441366.55424488
- Sevortyan, E. V. vd. (1974-2008). *Etimologičeskogo Slovarya Tyurkskih Yazıkov*. Moskva: "Nauka" Yayınevi.
- (KMTS) Tavkul, U. (2000). *Karaçay Malkar Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Tirme* kelimesi. 12 Ocak 2017, http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_lehciler&arama=lehciler&guid=TDK.LHC.58b2a3082725f6.06504354 (ET) *Türk dilinin etimolojisi*. 10 Mart 2017, <http://www.etimolojiturkce.com>
- Toparlı, R., vd. (2007). *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tuna, O. N. (1972). Osmanlıca'da Moğolca Ödünç Kelimeler. *Türkiyat Mecmuası*, 209-250. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi.
- (DS) *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*. 7 Şubat 2017, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_ttas&view=ttas
- (TLS) Türk Lehçeleri Sözlüğü. 06 Ocak 2017, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_lehciler&view=lehcele
- Uzuntaş, H. (2015), Karangu(y) > Karañu Kelimesi Moğolca mi, Türkçe mi? *Gazi Türkiyat*, 175-182.